

MAKTEN ÖVER MINNET: KOLONIALISERING ELLER MOTSTÅND?

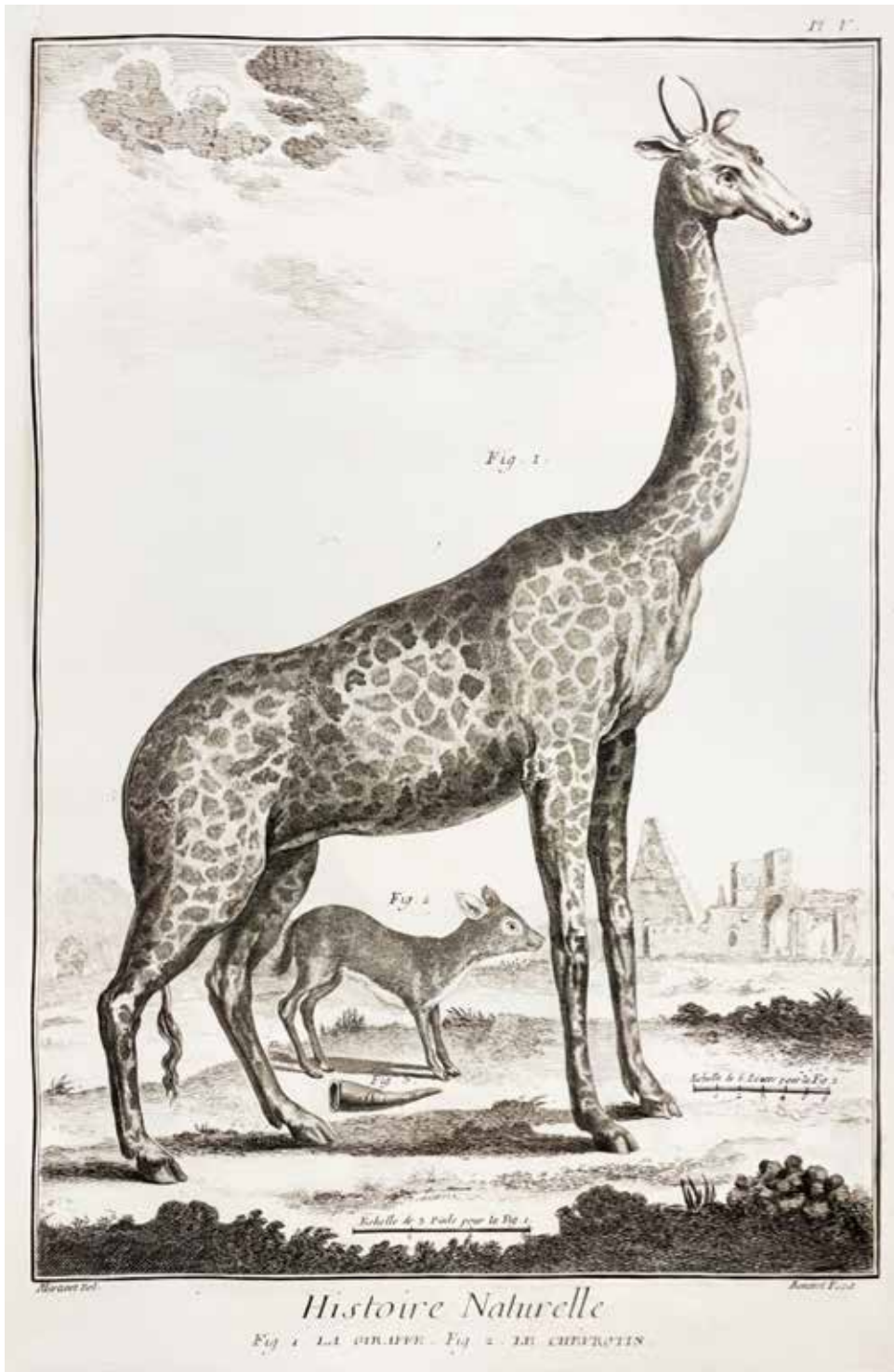
AV: MARIA LANTZ

I den amerikansk science fiction-serien Star Trek Voyager som sändes i SVT 1995 - 2001 stöter besättningen som färdas i ett rymdskepp från jorden ibland på en population som kallas borger. Deras kolonier består av kidnappade människor och andra humanida varelser som lever i sitt nya habitat, konstgjorda planeter, uppkopplade mot en enda stor hjärna. Hos innevånarna i kolonierna är alla individuella minnen borttagna och i stället hör alla varandras tankar. De bildar ett kollektivt "vi", något som i sin tur styrs av en drottning i det de kallar sin bikupa. På många sätt är livet enkelt i kupan. Alla vet vad de ska göra. Samtidigt finns ingen glädje, ingen sorg, bara överlevnad. När några av borgerna blir fria från kollektivet upplever de till en början en fruktansvärd plåga, en djup ångest eftersom de måste förhålla sig till den egna personligheten. Minnen som de har sedan de var små och ännu inte fångats in i bikupan kommer så småningom fram. De fragmentariska minnena väcker känslor och kan vara svåra att ta ansvar för. När nya erfarenheter adderas ställs individen inför valmöjligheter: Minnena rör till och vardagen kräver både empati och interaktion med andra. I serien, skapad av Rick Berman, Michael Piller och Jeri Taylor står borgernas ledare som representanter för totalitära regimer och borgerna själva är dess lydiga undersåtar.

I en tid där allt fler länder förtrycker kritiskt tänkande, kreativitet och egensinnighet är allegorin med borgerna dessvärre fortfarande aktuell. Men – vad är egentligen ett totalitärt samhälle och hur uppstår det? Det undrar jag när jag ser

om serien nu 2024. För idag läser jag borgernas skräcktillvaro också som en kritik mot ett ständigt uppkopplat tillstånd. Förvisso har vi alltid sökt gemenskaper och delat tankar med varandra på olika sätt. Men med en ökad uppkoppling där vi samtidigt övervakas i allt vi söker eller delar på nätet, ser jag mig själv som något av en borg. Vad är jag utan min mobil, min uppkoppling, mina appar? I Star Trek Voyager är borgerna så fulla av implantat att de själva fungerar precis som våra mobiler och datorer; de måste laddas med jämna mellanrum. När det sker ser de människoliknande varelserna ut att sova men i själva verket uppdateras deras programvaror. Sömn och programmeringen i samma bild. Faktiskt ganska likt hur det ser ut när jag själv sover sida vid sida med min mobil på laddning - en apparat som samtidigt kan mäta sömnaktiviteten i någon app - och spara all data om min position, rörelse och vila.

Jag tänker också på borgernas tillvaro när notiser i sociala-mediaflöden dyker upp med uppmaningen och frågan: Vill jag "...dela ett minne som än så länge bara jag kan se"? Det kan tyckas som en oskyldig sak att ta ställning till. Som en kul grej som stimulerar vårt belöningssystem: – Javisst ja, den bilden la jag upp på Facebook för ett antal år sedan. Men, vid ett närmare betraktande innebär denna enkla funktion både ett språkligt, psykologiskt och rent av politiskt problem. För vad är det för sorts minne som presenteras via en digital logaritm? Och vem bestämmer vad vi ska minnas och när? Och om vi vill glömma – vad har vi för rätt till det?

Diderots kamel och det sibiriska myskdjuret, sorterade under "Djurriket / fyrfotingar" i Diderots Encyklopedi (original: REGNE ANIMAL | QUADRUPÈDES. | PLANCHE V. Fig. 1 La Giraffe Fig. 2 La Chevron).

Diderots ambition att skapa en heltäckande encyklopedi över allt mänskligt vetande kan ses som ett tidigt försök att utarbeta ett heltäckande arkiv för ett kollektivt minne. Men precis som för kartritarna är all informationsöverföring begränsad av urval och approximationer. När det gäller giraffen är det uppenbart för de flesta att något är skevt; att djurets kropp, hals, huvud och mönsterteckning inte överensstämmer med en verklig giraffs. Men vad bygger vi den övertygelsen på? Sedan fotografiets genombrott har giraffen avbildats och fascinerat upptäcktsresanden med sitt utseende. Den har exporterats till zoon och den har traderats i bildberättelser. Vi jämför därför Diderots tidiga avbild från 1700-talet med alla bilder som följt med in i vår tid. Bedömningen av myskdjuret är svårare. Den skygga lilla hjorten har inte åtnjutit samma bildmässiga representation och är svårare att bedöma. Däremot har det jagats för sina myskkörtlar och är idag, liksom nätgiraffen, en hotad art.

Den första frågan vi kan ställa oss kring de bilder som Facebook levererar som våra "minnen" är ontologisk: Är en bild som jag en gång delat med mig av på Facebook och som nu återpubliceras verkligen ett minne? Eller är det något annat?

Minnet är en komplex historia. Och det är också glömskan. Nyfikenhet och fascination över minnets konstitution och mekanismer är urgammal. Under antiken kopplades ett gott minne framför allt ihop med talkonsten. I läroboken *Retorica Ad Herrenium* (85 före vår tideräkning) presenteras olika tekniker för att minnas, något som läkaren och minnesforskaren Peter Wetterberg beskriver i *Hukommelsesboken* (2005). Mnemotik (från minnets gudinna Mnemosyne) är namnet för hågkomsttekniker och en av dessa kallas för locusmetoden. Den går ut på att man i tanken placerar olika saker som man behöver minnas i en känd miljö/på en plats (locus). Behöver man erinra sig dessa saker tänker man på platsen och låter objekten framträda i miljön. Man "ser" dem där de placerats. *Ad Herrenium* var populär också under medeltid och renässans. När locusmetoden praktiserades vid denna tid ansågs en kyrka vara en optimal plats att placera ut det man behövde minnas - det kunde vara abstrakta saker som behövde kommas ihåg eller konkreta objekt.

Jag testade själv att placera varorna på en inköpslista i en byggnad jag känner till. Och jodå, knepet fungerar! Visserligen handlade det bara om ett fåtal matvaror, men metoden är fullt begriplig och kan sannolikt tränas upp. Till skillnad från en inköpslista i form av en papperslapp är locusmetoden inget man tappar bort när den väl lärts in. Nackdelen är förstås att banala saker som kaffe och mjölk vid nästa inköpstillfälle kan vara äpplen och tvättmedel. Risken att blanda ihop gamla och nya inköp är överhängande när toalettpapper och kaffe samsas i predikstolen.

Men det finns många andra sätt att minnas. Att söka efter ett namn genom att gå igenom alfabetet och låta den första bokstaven bli ledande, har nog de flesta praktiserat. Ett annat mnemotiskt knep är att använda handens knogar för att räkna ut vilka månader som har 31 dagar. Januari med sina 31 dagar placeras på vänsterhandens vänstra knoge, februari har 28 dagar och hamnar mellan knogarna, mars på nästa knoge har 31 dagar, april mellan knogarna har 30 och så vidare.

Ytterligare ett sätt att minnas är att använda rim, ramsor och sånger. De svenska landskapslagarna brukar tas som exempel på texter där upprepningar och alliterationer använts för att lagarna ska vara lätta att komma ihåg och för att kunna reciteras också av de som saknade läskunnighet. Så som inledningen till *Upplandslagen*. Här börjar varje mening med ordet "lag". Sedan paras motsatsord ihop; rika och fattiga, rätt och orätt. Därefter följer ett antal till; till värn, till frid, till näpst och skräck, till heder, till rättelse och avslutningen där lag får sätta punkt. Begripligt och förhållandevis enkelt att lära sig:

Lag ska vara satt och skipad till efter rättelse för hela folket, både rika och fattiga, och till skillnad mellan rätt och orätt.

Lag ska bevaras och hållas de fattiga till värn, de fridsamma till frid men de ospaka till näpst och skräck.

Lag ska vara de rättvisa och rättfärdiga till heder men de vrånga och orättfärdiga till rättelse.

Vore alla rättvisa, då behövdes ej lag.

Mnemotikens olika tekniker visar oss att det finns massor av sätt att minnas, utan några externa hjälpmedel. Hur minnet har förändrats med hjälp av papper och penna, tryckkonstens, fotografiets och datorernas inverkan kommer vi till – men först till frågan vad som egentligen är viktigt att minnas. Metoderna adresserar det pragmatiska minnet, det som hjälper oss att navigera i vardagen och som är rumsligt förankrat och ganska rudimentärt. Det kan till exempel gälla frågor om mina inköp eller var min arbetsplats ligger. Mer komplext är att spela ett instrument, att lära sig ett nytt språk eller att minnas decimalerna i pi som Henrik Lilliestråle. 18 640 decimaler landade han på i en tävling 2020. – Jag delar upp siffrorna i grupper om tre, och ser grupperna i förhållande till varandra. När jag sedan föreställer mig många siffror på rad ser jag en berg-och-dalbana som går upp och ner förklarade han för *Aftonbladet*. – Jag har lärt mig ungefär 100 siffror om dagen i ett antal år. Det gäller att stänga av tankarna och försöka bli en robot som fokuserar på uppgiften. Men att lära mig nya siffror är kanske 10 procent av jobbet, 90 procent är att repetera det jag redan lärt mig.

Så långt inläring och minnesträning på individnivå. Det till synes meningslösa och onödiga i att var och en ska minnas sådant som vi lika gärna

kan skriva ner eller samla för att ha tillgång till gemensamt, som decimalerna för Pi, var något som fransmännen Denis Diderot och Jean Le Rond d'Alembert tog fasta på när de skapade Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers (1751). I de sammanlagt 33 banden samlades allt man kunde komma på av kunskap om världen, ett otroligt projekt, centralt och typiskt för upplysningstidens ambitioner att förstå världen och samla in kunskap. De först utgivna volymerna innehåller enbart text men i de senare finns rikligt med illustrationer: Bilder av maskiner och processer, beskrivningar av gruvdrift, glasblåsning och tillverkning av gåspennor och spelkort. Här finns också bilder av djur och växter från fjärran länder. Idag ser vi glappet i bilderna mellan det vi lärt genom fotografier: Giraffen ser mer ut som en ödla än ett däggdjur, primaterna har fått lite väl mänskliga drag. Det blir komiskt, men talar också om för oss att bilder alltid är ungefärliga tolkningar, aldrig helt och hållet överensstämmande.

Diderots encyklopedi ville omfamna all kunskap. Men det som inte ryms i något komplett uppslagsverk är våra känslor och erfarenheter. Går det ens att tänka sig att leva utan minnen av upplevelser och händelser? Utan minnen från barndom, skrönor, skvaller och sagor - sådant som påverkar vem jag är? För det är ju detta som de levande döda borgerna representerar. De må ha alla uppslagsverk samlade i sina implantat, men är fullständigt känslolösa i sitt dagliga arbete.

Inom candomblé, den afrikanska religion som utvecklats i Brasilien av slavättlingar från västra Afrika, praktiseras ett slags användande av locusmetoden för minnet. Candomblé är inte olik Ad Herrenium men har helt andra syften. När jag besökte ett centrum för candomblé i Salvador på inbjudan av den andlige ledaren babalorixá Tata Mutá Imé förstod jag gruppens sätt att minnas som en både intellektuell och meningsskapande praktik. Poängen är inte att komma ihåg inköpslistor, talföljder eller retoriska figurer. Det handlar i stället om att minnas berättelser om gudar och om historiska personer, om viktiga händelser, dilemman i vardagen, sorg och glädje och om gruppens förfäder. Både levande och döda människor - tillsammans med deras erfarenheter - är kopplade till fenomenen i naturen. Dels i generell bemärkelse så att känslor och egenskaper som

ilska, fruktsamhet, styrka, kärlek, tröst, omvårdnad, avund och så vidare är kopplade till naturen i form av vattendrag, berg eller väderfenomen. Men också i väldigt konkret form: Ett särskilt träd, en källa eller en sten symboliserar både gudarna och de döda. Associationerna till växter bestäms när de delar vissa aspekter i sina karaktärsdrag. Det gör att såväl det kollektiva minnet kring myter och erfarenheter samt ens eget, enskilda släktträd kan erinras genom att man ser på naturen. Tata Mutá Imé, kunde berätta om sina släktingar och deras personligheter i elva generationer bakåt i tiden - allt genom muntliga traderingar kopplade till växter och naturfenomen. I varje led stod uppemot hundra individer. När han vandrade genom candomblé-trädgården i stadens utkant var platsen alltså laddad med dessa berättelser och människor. Vädret, växtligheten och variationer i årstiderna hade också en koppling till historik, medicin och etik. Naturen och växterna fungerar på så vis som både gemensamt och individuellt locus för erfarenheter och berättelser. Därmed fanns hela den koloniala historiken om slavhandeln och resorna från nuvarande Kongo till Brasilien med i det kollektiva minnet, överfört till en ny plats, tvärs över havet från västra Afrika. Där jag såg buskar och palmträd såg Tata berättelser om världen och sin släkt djupt inlätad i rötter och lianer. Och där fanns också han själv. För mig, som bara känner till en handfull människor två generationer bakåt, typ farmor och farfar och morfar, blev Tatas berättelser om mängder av människor i varje led och deras erfarenheter av smärta och överlevnad en inblick i en oerhörd kunskap om det mänskliga livets alla faser. Men också en lovsång till livets skönhet.

Efter en promenad i den vildvuxna parken, där markeringar med fastknutna band av tyg i vissa träd och buskar visade på en aktiv kommunikation, frågade jag Tata Mutá Imé hur han såg på fotografier som minnesbilder? Han skakade på huvudet, lite roat: - De är bara falska minnen, konstaterade han. De säger ingenting egentligen, de är bara ytor som avbildat andra ytor, det är döda objekt som lägger sig i vägen för våra djupare erfarenheter.

Tata Mutá Imé var alltså skeptisk till fotografier. Liknande resonemang förde som bekant också Platon när det gällde bilder. De ställde sig i vägen för verkligheten och det sanna, menade han.

Platons läromästare Aristoteles lär ha uttryckt sig bekymrat om en annan teknik för att minnas – texten. Han tycktes mena att den som skrevner sina minnesanteckningar inte var övertygad själv på samma sätt som om personen ägnat sig åt djupare inlärning – alltså via mnemotikens olika taktiska sätt att minnas - men även att på djupet erfara. För hos Aristoteles var det ideala minnet nämligen som en slags vax där minnet ristades in; mjukare hos barn, hårdare ju äldre man blir. För oss äldre ristas minnet in med större skärpa. Barndomens minnen var därmed både bildligt och bokstavligt talat svagare i konturerna enligt Aristoteles liknelse.

Men bildernas funktion för att minnas då? Har Facebook helt fel när bilder från förr dyker upp? Bilder har använts för att hjälpa människor att erinra sig viktiga händelser. Men det primära syftet för tidiga grottmålningar handlade kanske både om att minnas och att dyrka naturen, få makt över livet eller för att beveka gudarna? Kanske gjorde man bilder för att varna kommande generationer eller som hyllning till den natur man var en del av. Enligt filosofen Vilém Flusser kan människan mycket väl ha skapat bilderna i ett syfte, men de har sedan börjat leva sina egna liv och har i sin tur fått makt över människans föreställningar om världen. Då och då genom mänsklighetens historia har bilder också blivit ifrågasatta och upplevts som hotfulla menar Flusser i *En filosofi för fotografen* (1983). Sannolikt för att de var så pass tilltalande att bilden i sig blev viktigare än det den avbildade. Vi kan notera ett sådant exempel i den bibliska historien om guldkalven. När Moses gick upp på berget för att ta emot Guds budord dansade människorna runt den vackra guldstatyn - skapelsen var så fantastisk att den blev en konkurrent till gud - den blev en avgud. Och vi vet hur det gick: Moses blev rasande, guldkalven förstördes. Bildtabun har stundtals införts genom mänsklighetens historia, framför allt inom religion. Sannolikt för att inte de egna känslor som bilderna kunde väcka skulle göra tolkningarna fel i förhållande till vad prästerskapet önskade. Under reformationen målade exempelvis protestanterna över de katolska bilderna i kyrkor för att texten premierades. Kampen mellan bild och text blir tydlig och vid dessa tillfällen vann texten. Texten var urkunden, det heliga. Inte minnen av minnen eller uttolkning gestaltade i bilder.

Men bilderna återkom och konsten utvecklades i olika former. Ingen protesterade 1839 då en kombination av två tekniker patenterades: Camera Obscura i kombination med silversaltens känslighet för ljus. Projektionen från kameran kunde bevaras och fotografiet hade fötts. Alla jublade över denna nya typ av bild som skiljde sig från tidigare avbildningsmetoder eftersom bilden blev till utan att någon tecknat den med handen. Fotografi – ljusskrift – ansågs därmed sannare och mer trovärdig än några andra bilder. Ett sätt att skapa en bild utan människans händer på pappret eller duken! En bild som var alldeles sann. En så fantastisk sak. Var det inte just segern över glömskan, en minnesbild som kunde bevaras för evigt?!

Vetenskap och konst möttes i uppfinningen. Fotot hade den vetenskapliga exaktheten eftersom varje bild skapades i ett ögonblick bestämt i tid och rum, och samtidigt var det konstnärligt precist - så likt det avbildade. Precis vad den moderna tiden behövde.

Faktum är att det inte enbart var fascinerande. När de första fotografierna presenterades blev folk rädda. Det mest obehagliga var bilder på människor som tittat in i kameran, blicken som tittade tillbaka på betraktaren av bilden. De tidigaste bilderna, dagerrotypierna, var bilder på små metallspeglar, mycket detaljrika. Allt tycktes rymmas i denna magiska spegel. En miniatyrmänniska trädde plötsligt fram och kastade sin blick tillbaka mot en. Bilderna var spöklika. De påminde om gengångare, om vålnader. – Titta aldrig in i kameran, var därför en vanlig uppmaning i fotografiets barndom. Och kanske var det något på djupet oroväckande med dessa avbilder? Och är än idag? I alla fall om man likställer fotografier med minnen. Som Facebooks fråga: hur kan så konkreta ”minnen” bara dyka upp efter flera år utan att jag själv frammanat dem?!

Att fotografier blandas ihop med minnen är kanske snarast att betrakta som ett missförstånd. Eller ett resultat av en tillämpning som blivit ett slags socialt kontrakt. Med grund i fotografiets barndom har det sedan dess praktiserats som minnen av professionella utövare såväl som av familjefotografen, turistens, kolonisations- och äventyraren. Vilém Flusser påpekar grunden i missförståndet där han ser två saker som gör fotografiet så likt ett minne, utan att vara det.

För det första är fotografiet ett indexikalt tecken. Med indexikalitet menas ett tecken som "orsakats av sin referents verkan" så som fotspåret i sanden. Avtrycket av foten "pekar på" den fot som gjort detta märke. Eller kniven som ristat in hjärtat i björkstammen – hjärtat visar inte bara på att någon är älskad utan också på kniven som passar i ristningens skårer. Det indexikala ligger i att fotspåret och hjärtat härrör, precis som fotografiet, från en specifik händelse som skett på en viss plats vid en viss tidpunkt. Ändå är foten och kniven inte detsamma som avtrycket eller hjärtat. De är ontologiskt skilda åt. På samma vis förhåller det sig med fotografiet: det skapas som ett resultat av en handling vid en tid och på en plats. Detta fäster fotografiet i tid och rum och tar med tidrummet in i framtiden, likt ett minne. Det andra som gör att fotografier påminner om minnen är att tecknet/bilden så väl liknar det som avbildas. I En filosofi för fotografin menar Flusser vidare att vi som lever idag kan sägas tillhöra den första, andra och tredje generation där det mesta vi upplever först har presenterats för oss via tekniska bilder – film och fotografi. Vi tycks navigera i världen utifrån bilder och vi rör oss som i en tillvaro av bildskärmar där tolkningsförmågan om världen gått förlorad. Vi känner igen i stället för att upptäcka. Ett "hallucinatoriskt tillstånd" enligt Flusser.

Så, om fotografiet inte var svaret på frågan om hur man förhindrar glömska, vad svarade fotografiet mot då? Om vi skulle spekulera: Lusten att stoppa tiden. Behovet av ett oändligt flöde av "sanningens ögonblick". Ett svar på uppfattningen om den linjära tiden, på frågan om orsak och verkan och som verktyg för utredningar om vad som de facto hände vid ett visst tillfälle på en viss plats. Behovet av ett objekt kopplat till tid och plats att enas kring. En förening av konst och vetenskap. Ett användbart verktyg i industrialismens och urbaniseringens tidevarv.

Kulten kring, och vurmen för fotografiet har också andra skäl än att de fått epitetet "bevis" enligt konsthistorikern Jonathan Crary. Att njuta av bilder, menar han, gör blicken sinnlig. Lusten att betrakta bilder har då mindre med minnet att göra, i stället är det en lustfylld akt att betrakta bilder. Det ger liksom en kick att titta på fotografier. Som med dansen kring guldkalven, men nu dansar vi kring fotografier. Jonathan Crary talar

om ett "seendets historia" och "blickens frigörelse" i samband med fotografin. För om seendet tidigare använts för att samla in och bearbeta fakta kopplat till det individuella minnet och ens överlevnad, blir kameran i stället en protes för ögat. Negativet/datorernas minnesfiler ersätter den mänskliga mnemotiken. Kameran blir rent av en förbättring av ögat. Bildfilen blir ett slags utlokaliserad minnesfunktion som är frikopplad från det personliga och subjektiva. Blicken blir i och med detta hjälpmedel avlastad eller åtminstone förändrad och kan användas till njutning i stället för tolkning. Delar av det vi vill minnas placeras i externa funktioner: i molnet eller på andra dataservrar långt ifrån våra kroppar, och följden blir att vår tillvaro i stället, menar Crary, präglas av "scopophilia". Det njutande seendet tar plats i kroppen och när vi betraktar bilder kan vi hänge oss åt de känslor bilder väcker. Vi förfasas, äcklas, fascinerar, hetsas upp. Blicken blir "sinnlig" och fri från sin koppling till det praktiskt orienterade minnet. Erotiska bilder blir en tidigt etablerad praktik. "Franska kort" var en genre inom fotokonsten som expanderade från mitten av 1800-talet. Inte sällan skapades erotiska bilder med ett slags tidig 3-D teknik genom stereoskopifotot. Fotografi och kittling.

En av konsekvenserna av seendets historia blir att det njutande ögat skapar ett nytt ideal: Att ta plats bland bilderna, att själv bli till bild. Att fotografera sig själv med mobilkameran, att bli fotomodell eller att synas i TV är variationer på temat. Att bli bild är att synas och finnas till – snarare än att vara närvarande. Bilden av världen blir därmed mer värdefull än världen, bildälskan är så vardaglig att vi inte tänker på det. – Det där var en dålig bild av mig, ta om! säger vi, för vi vet hur vi vill framstå. Hur den ideala bilden ska se ut.

Bilder produceras i miljontals varje sekund. Men de genomgår också processer där vissa väljs ut, redigeras, beskärs, softas och retuscheras. I urvalsprocesserna bestäms bildens värde och slutgiltiga estetik. Och eftersom bilden tycks sannare än verkligheten den avbildar måste våra kroppar sedan anpassa sig till bilderna. Nu är det med Flussers begrepp verkligheten som ska passas in i bilderna. Kroppar och ansikten retuscheras på gym, med mediciner, smink och hos plastikkirurger. Bilderna bekräftar åter det som skapats och

bilderna blir i sin tur estetiska objekt, som ligger till grund för bedömning. När de delas i sociala media, i massmedier eller på bioduken. En rundgång eller sammansmältning av bild och värld där blick, subjekt och objekt är oskiljaktiga. OnlyFans och liknande plattformar är del av en gigantisk begärsekonomi baserad i detta "hallucinatoriska tillstånd" som Flusser beskriver - ett tillstånd som avspeglar och påverkar samhället. På så vis är bilder också politik. Och psykologi: Vi blir alla narcissister, mer upptagna av hur vi framstår än hur vi är.

"Glömska upplevs som en attack på minnets tillförlitlighet. Ett angrepp, en svaghet, en lucka. På så vis definierar minnet sig själv, åtminstone primärt, som en kamp mot glömskan" skriver filosofen Paul Ricoeur i *History and Truth* (1976). Glömskan och minnets bedräglighet är också något som konstnären Emma Kay belyser i sin konst. Hon ger sig själv uppgiften att teckna ner vad hon minns av Wilhelm Shakespeares verk. Ibland blir det två A-4 sidor tätt handskrivna. Ibland bara några rader. Och vid några tillfällen - ingenting, bara en rubrik. Hennes kartor är lika rörande. Vi tror oss alla vet hur en karta över Europa ser ut. Men att återge den ur minnet? Det visar sig nästan omöjligt.

På bilderna som dyker upp på Facebook utspelar sig också ett slags kamp mellan minne och glömska genom de bilder som dyker upp på grund av att jag någon gång delat dem i mitt flöde. Bilden kan jag ha fotograferat själv, men jag kan också ha fått syn på den på grund av att någon annan lagt upp bilden. Så frågan är vems minne det är som tillskrivs mig? Och vilken var kontexten? I *The End of Forgetting* (2019) beskriver Harvardlektorn Kate Eichorn fenomenet med de digitala bilder vi sprider via internet som ett "glömskans slut". Särskilt pekar Eichorn på de bilder som läggs ut under barn- och ungdomsårens känsliga fas då identiteten tar form i samvaro med andra. Bilder som i föräldrarnas ögon är gulliga, tokiga och söta kan av barnet uppfattas som pinsamma, genanta och fula. På den analoga tiden kunde sådana bilder lätt försvinna genom handgrip-ligheter. De rensades ut ur fotoalbumet, revs sönder och förstördes. Som min mamma, som sa att många bilder försvunnit ur albumet för att de trillat ur eller att hon gett bort dem. I själva verket hade hon redigerat sin historia och plockat

bort alla bilder av sin ex-man, ett giftermål hon ville förtränga och glömma. Nu, menar Kate Eichorn, står vi inför ett "glömskans slut". Bilder kan aldrig raderas. Om bilder en gång hamnat i det stora kollektiva arkivet finns de där för evigt. I dagens digitala landskap hade min mamma inte kunnat redigera historien på samma sätt. Men om jag förstår Kate Eichorn rätt så vill hon tillskriva oss rätten att radera det som vi vill glömma.

Har Kate Eichorn då rätt i att vi inte bara ser en förändring av minnet genom alla digitala bilder och datalagring, utan också av glömskan? Frågan är om hon inte gör samma misstag som Facebook när hon likställer fotografier med fullvärdiga minnen. Kanske tillskriver hon fotografierna en större plats i våra liv än vad som är rimligt? Visst finns bilderna kvar, men är dessa bilder lika med något verkligt eller är de bara lösa fragment av något annat, skuggor av oss? Kanske är "identitetsskapande markörer" eller "skenbilder" bättre begrepp att beskriva dessa än minnen. Vad är det egentligen som har förändrats? Och berättelsen om min mammas tidigare äktenskap kom ju fram till slut trots att bilderna var borta.

Eller har Eichorn rätt? Är de digitala bilderna som lagrats i det oöverblickbara digitala arkivet ett första steg mot att vi inlemmas i en värld likt borgernas i *Star Trek Voyager*? Möjligheten att glömma är utan tvekan en förmåga människan behöver. Att minnas allt vi någonsin varit med om vore en mardröm. Vi ska verkligen inte minnas alla pinsamheter vi gjort eller smärtor vi upplevt. Samtidigt är glömskan något som kan plåga oss både i det lilla och i det stora. – Var lade jag nycklarna? – Vad heter nu grannen i förnamn? – Vad var det farmor berättade om andra världskriget? Enligt Peter Wetterberg finns det två teorier om glömska. Den första går ut på att minnet helt enkelt försvagas över tid på grund av biologin i hjärnan; decay. Den andra kallas interferens och baserar sig i att ny kunskap lagras ovanpå gammal. Ett bevis för att interferens pågår kan man uppmärksamma vid språkinläring. Om du lär dig 30 glosor engelska och därefter övergår till att göra tyskaläxan minns du sannolikt engelskans ord sämre än om du direkt efter i stället gör mateläxan. Engelskan och tyskan använder samma centra i hjärnan och Wetterberg menar vidare att vad vi gör precis efter en inläring spelar roll för glömskan och borde sannolikt studeras mer.

Emma Kay, *The World From Memory III* (detalj), 1998, blyerts på papper, 2420 × 1700 mm. Collection Frac Bretagne, Rennes, Frankrike.

En annan aspekt av glömska är händelser vi upplevt och hur vi minns dem. Hjärnforskaren Frederick Barlett introducerade mening till frågan om minne och glömska. Han tog exemplet med de tre vännerna som vandrar i ett landskap. En är biolog, en är geolog och den tredje är konstnär. Vännerna lägger märke till och minns olika saker. Den förste vilka arter som lever i naturen. Den andre hur landskapet uppstått och vilka mineraler som finns i jorden. Den tredje hur ljuset faller, vilka färgtoner och former som utmärker platsen. Deras olika tillvägagångssätt är naturligtvis helt naturliga. De tre vännerna bygger sina minnen på tidigare erfarenheter, på tidigare minnen som de igenkänner och tolkar.

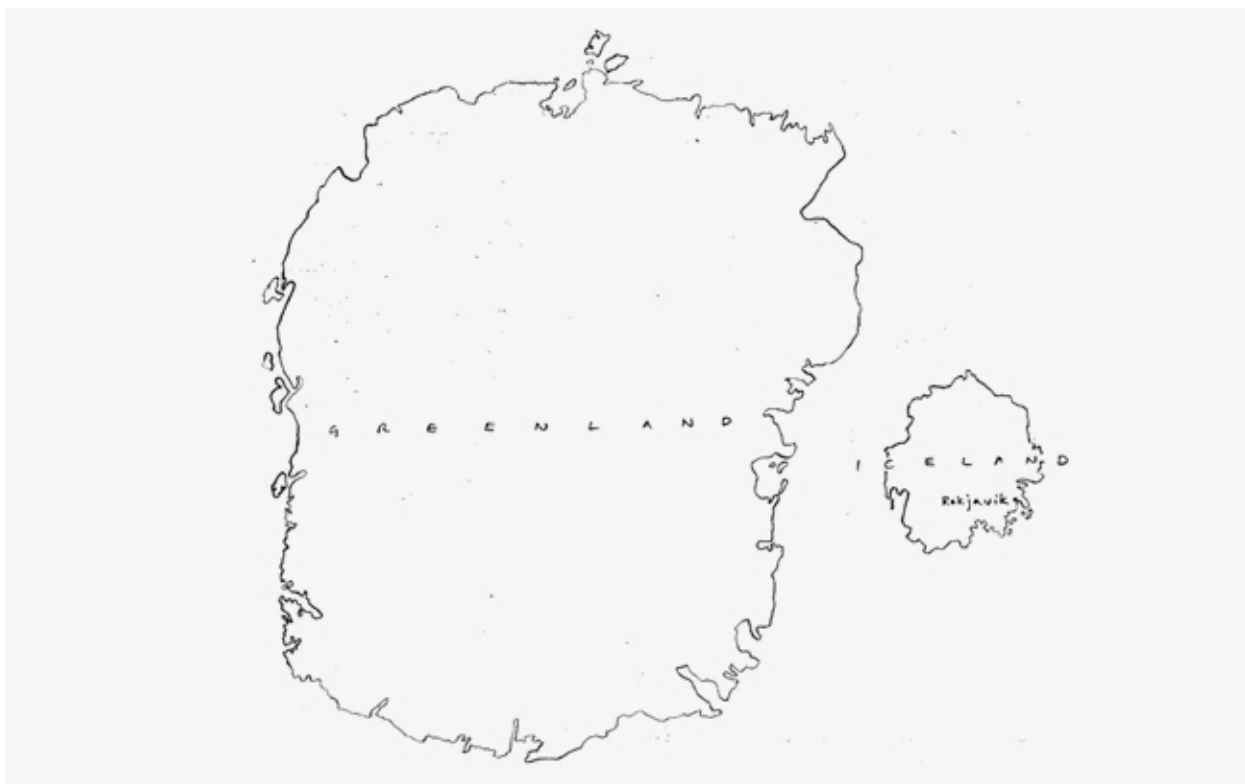
Men minnen är mer än det till synes applicerbara och nyttiga som Frederick Barlett och andra minnesforskare tycks vara så fixerade vid. Minnen är ju ibland vaga förnimmelser och stämningar, stundtals fragment från vår ungdom, och samtidigt minns vi ibland helt meningslösa fakta, parallellt med främmande språk, dofter, melodier. Vi drar slutsatser av våra erfarenheter och vi använder minnet för att drömma om framtiden, planera sådant vi kanske ska göra. Vi kan använda, utforska och utveckla vårt minne i all oändlighet, kombinera erfarenheter och skapa berättelser

och visioner utifrån dem. Vi behöver alla dessa komponenter i minnets oändliga universum för att leva och finna mening, inte bara bilder eller fakta.

Därmed saknar jag en aspekt i Frederick Barletts resonemang, nämligen det faktum att de tre vännerna i hans exempel gör något tillsammans, precis som jag och Tata gjorde när vi går i trädgården. Tata kunde berätta vad han såg. Jag kunde ana hans värld. Självklart minns vi sedan olika saker efter vårt möte i Candomblé-trädgården. Men att vi var där tillsammans blir en ny, konkret händelse, ett möte att relatera till. Det tycks, åtminstone utifrån min levda erfarenhet, som att samvaro med andra är något positivt för minnet. Tillsammans-erfarenheten lägger ett ramverk kring upplevelsen. Glömskan tycks ha lite svårare att falla ur minnet om vi delar det med andra.

I Hukommelses-boken resonerar Peter Wetterberg kring sinnesstämningar i förhållande till upplevelser. Det tycks som att vi minns fler negativa än positiva händelser, och det tycks också som att vi minns positiva minnen när vi är glada och negativa saker vid sorg och depression. Att bearbeta traumatiska minnen är ju en svår och viktig sak. Men att fiska upp lycka ur glömskan är väl ändå något vi alla önskar att vi kunde! Samtidigt som det kan kännas som en sorglig omöjlighet, som mest plågsam när vi vet att vi varit med om fantastiska saker som vi ändå inte kan minnas. Alla dagar jag legat intill någon på en strand och njutit, gångerna jag kramat mitt barn riktigt hårt. När jag hört näktergalar sjunga. När jag fått oväntat beröm eller smakat en förunderlig ny maträtt. De flesta lyckliga minnena av ett förr tycks svårgräpbara, undflyende som nattens drömmar på morgonen. Och Facebook kan inte kompensera för detta bortfall.

Är då Facebook och andra sociala plattformar en version av borgernas värld där företaget Meta är drottningen? Än är vi nog inte helt och hållet förlorade i den cybernetiska regimen. Kanske ska vi ändå vara uppmärksamma så att vi inte hamnar där? Minnet är så mångfacetterat och komplext att det inte går att reducera till ett antal megabyte lagrade i filer eller på hyllor. Inte heller kan minnena förminska till bilder eller till ett antal sparade faktauppgifter. Var och en har ett helt universum inom sig, en rymd som inte går att fånga i filmer eller bilder. I kontrast till bilder

Emma Kay, *The World From Memory III* (detalj), 1998, blyerts på papper, 2420 × 1700 mm.
Collection Frac Bretagne, Rennes, Frankrike.

innebär fysiska återbesök på platser där man har varit tidigare ofta att ett slags osynliga portar plötsligt slås upp mot tidigare minnen, som om en fysisk påverkan, en gravitation triggas våra hjärnor. Mystiskt? Ja, eller naturligt. Vandringarna i en trädgård som Candomblé-utövarna gör nyttjar den egenskapen och använder den såväl rituellt som praktiskt. Trädgården i Salvador har ersatt de ursprungliga loci som släktingarna lämnat bakom sig. I detta nya locus traderas gamla berättelser och får sina platser bland träd, bäckar och växter. Genom att minnet opererar på många olika plan i hjärnan sker kopplingar som gör minnesfunktionerna enormt komplexa och levande, liksom den ständigt växlande naturen.

Våra konsumtionsvanor, våra preferenser inom mat och resor, vårt fotograferande blir genom vårt googlande delar av ett stort konglomerat av information som kan användas för påverkan och kontroll. Vi lämnar frivilligt över uppgifter om vår privata konsumtion till ett kollektiv byggt av algoritmer. Vi berikar ägaren till de digitala verktygen samtidigt som vi avlastar vårt eget minne. Kanske

ska vi använda den frigjorda kapaciteten till att i högre grad fjärma oss från de digitala mediernas påverkan?

De fritagna borgerna kände ångest till en början. Att inte vara styrd var otäckt. Men i takt med att minnena återkom upplevde de nästan ett euforiskt rus. Möjligen kan vi lära något både av borgerna och candomblén: Att vi behöver ge tid åt våra egna alldeles privata och känslomässiga minnen. De minnen som ibland skaver men som också innehåller erfarenhet. Vi behöver förstå denna aspekt av det levda livet för att kunna gestalta en framtid. Vad sägs om att avsätta en timme om dagen - inte för att ladda sig som borgerna - utan för att besöka minnesträdgården, kontempera och leka minneslekar, fundera? Enskilt eller tillsammans med andra? – Det man inte minns kan man inte glömma har en bortglömd tänkare sagt. Men att vårda de minnen som ligger latent och att utforska det egna minnet utan uppkoppling skulle sannolikt vara hälsosamt. Det skulle rent av kunna ses som en motståndshandling.